

Oppgave 1: God barnelitteratur – beskyttende, oppdragende eller kompromissløs kunst?

Av Ingrid Wreden Kåss

Innledning

I et blogginnlegg på Forskning.no argumenterer Kristin Ørjasæter (2009), direktør for Norsk barnebokinstitutt, mot påstanden om at barn bør skjermes fra den harde virkelighet i dagens barne- og ungdomslitteratur. Hun polemiserer særlig mot anmelder og litteraturviter Ola Hegdal, som hun har hørt i en paneldebatt om sex og vold i ungdomslitteraturen. Jeg har plukket ut følgende tre av hennes synspunkter som jeg vil drøfte i denne oppgaven: **1)** Samtidens barne- og ungdomslitteratur¹ bør ikke skjerme leserne fra ”den harde virkelighet”, fordi litteratur for barn og ungdom ”handler om kunst og ikke verken oppdragelse eller beskyttelse”. Den må følgelig være ”fullstendig kompromissløs, kunstnerisk sett”. **2)** Barne- og ungdomslitteraturen er likevel ”en nyttig kunstart” både i den forstand at den gjør barn til bedre lesere og språkbrukere, og fordi den øker deres innsikt, refleksjonsevne og empati - og ”forløser barnesinnet”. **3)** Kunstnerisk sett er det i dag ”ingen forskjell og ingen grense” mellom ungdomslitteratur og voksenlitteratur.

1. Bør god barne- og ungdomslitteratur skjerme leseren?

Debatten om hvorvidt kunsten alltid bør være grensesprengende og med rett til å bryte samfunnets tabuer er gammel, men fortsatt aktuell både når det gjelder kunst for voksne og ikke minst kunst for barn. På den ene siden er det mulig å hevde, slik Kristin Ørjasæter gjør, at barne- og ungdomslitteraturen først og fremst er kunst, og at god kunst må være ”kompromissløs kunstnerisk sett”. I så fall spiller det egentlig ingen rolle om leseren har godt av å lese boka eller ikke, selv om Ørjasæter også mener ungdom tåler - og kanskje til og med har godt av - å lese om sin egen virkelighet. Hun henter inspirasjon fra tankegods fra 1800-tallets tidlige romantikk når hun hevder at god kunst oppstår i dialog med sin samtid, og når hun understreker at god kunst må ”kommunisere med sin tid om dens problemer”. Om

¹ Hun bruker begrepene ”barnelitteratur” og ”ungdomslitteratur” om hverandre og stort sett mer eller mindre synonymt gjennom innlegget.

ungdommen lever i en virkelighet med grovt språk og mye volds- og sexfiksering, er det i følge dette standpunktet nødvendig at dette også speiles i deler av kunsten.

Det kan innvendes at barn og unge likevel bør skjermes fra enkelte ting - for eksempel fra voksne forfatteres detaljerte skildringer av grov vold og visse typer seksuelle skildringer - da barn trolig mangler ferdigheter til å forstå og vurdere en del type informasjon kritisk og er mer sårbare og påvirkelige enn de fleste voksne. Det er ingenting som logisk tilsier at en som hevder dette standpunktet nødvendigvis også må mene at barn og unge bør skjermes fra å lese om *alle* typer av "ubehagelige sannheter", selv om Ørjasæter hevder (riktig eller uriktig) at det siste "opplagt" er Hegdals standpunkt. Hun nevner den lille hunden Laika, som døde et par timer etter at den ble sendt opp i verdensrommet, som et eksempel på en ubehagelig sannhet som voksne kan ønske å spare barn for, men som hun mener det kan være kunstnerisk riktig å fortelle om. En innvending mot hennes bruk av dette eksemplet, er at det faktum at Laika døde, er informasjon av en helt annen karakter enn detaljerte skildringer av rå sex er.

Tanken om at barn må beskyttes og vernes mot "livets harde realiteter" har, i følge *Norsk barnelitteraturhistorie* (Birkeland, Risa & Vold 2005 s. 305), preget barnelitteraturen helt fram til i dag. Den har vært en del av "eit oppsedingsprosjekt, der nytte hygge, tryggleik oppseding og læring har vore sentrale stikkord," noe som har gitt barnelitteraturen en "uklar identitet som skjønnlitteratur" (s. 305). I denne sammenheng foreslår forfatterne av *Norsk barnelitteraturhistorie* å skille klarere mellom ren skjønnlitteratur for barn og pedagogisk "brukslitteratur" (s. 460).

Et eksempel på at skjønnlitteratur for barn er blitt sensurert for å verne barn mot ubehagelige "sannheter", er et avsnitt som ble ansett som for drøyt, og som derfor ble sensurert bort i en oversettelse av *Den hemmelige hagen* (Burnett 1978). I f.eks. den nyeste oversettelsen er avsnittet med, og vi kan lese hvordan hovedpersonen Mary krenker de indiske tjenerne: "'Svin! Svin! Datter av et svin!' sa hun, for å kalle en innfødt en gris er den verste av alle fornærmelser." (Burnett 2007 s. 8). For øvrig er en del av tematikken i *Den hemmelige hagen* langt fra skjermende. Lille Mary vokser opp i en verden der ingen av de voksne bryr seg om henne, og begge foreldrene hennes og barnepiken dør allerede i første kapittel. Det er altså ikke slik at barnelitteraturen bestandig har skjernet barn for å lese om *alle* livets harde realiter.

En fare ved å verne og skjerme for mye i barnelitteraturen, er at litteraturen da kan bli så fjern fra det de unge opplever som sin virkelighet at den blir irrelevant. En sterk føring på å beskytte og oppdra vil også kunne gå ut over den kunstneriske frihet og dermed også kvaliteten. Det er likevel mulig å argumentere mot å inkludere rå seksuelle - eller svært

voldelige - skildringer i ungdomslitteraturen, uten at dette nødvendigvis er synonymt med at man vil begrense kunstnerens frihet til å skape god og "sann" kunst. Hegdal (Kleve 2008) hevder for eksempel i et intervju med Dagbladet at altfor mange av dagens ungdomsbøker inneholder for "spekulative" sexskildringer. Han presiserer: "Definisjonen på spekulativt er å skrive det du tror målgruppen vil ha, bare fordi de vil ha det." Her er det *mangelen* på kunstneriske hensyn som kritiseres, og ikke "kunstens kompromissløshet" som blir angrepet. Det er også mulig å hevde at grov vold og utagerende sex ikke er en del av virkeligheten til f.eks. fjortenåringer flest i dag, og at det derfor skaper en slags tematisk ubalanse dersom alt for mange av bøkene myntet på denne aldersgruppen beskriver en slik virkelighet.

2. Er litteratur nyttig?

Ørjasæter (2009) argumenterer for at barne- og ungdomslitteraturen er en "nyttig kunstart", selv om hun understreker at dette ikke må skygge for erkjennelsen av at "barnelitteratur først og fremst er kunst". Å hevde at "barn blir bedre lesere av å lese skjønnlitteratur" og at de får økt ordforråd av å lese, er trolig ukontroversielt. Direktøren for Norsk barnebokinstitutt hevder imidlertid også at litteraturen gir barn økt refleksjonsevne, innblikk i andres sinn og dermed oppøver deres evne til empati (innlevelse). Hun skriver at barnelitteratur "forløser barnesinnet" og at ungdomslitteraturen "forløser ungdomsperspektivet". Det er uklart akkurat hva hun mener med de to siste påstandene, men jeg tolker henne dit hen at hun mener at god litteratur har en slags frigjørende (forløsende) kraft på menneskesinnet.

Påstandene om at litteratur oppøver barn og unge til empati og refleksjon, innebærer et syn på litteratur som en kunstart som (når den er god) har evnen til å gjøre leserne til bedre mennesker. Ørjasæter er ikke alene om denne holdningen. For eksempel hevder moralfilosofen C. Fred Alford (1997) i boka, *What evil means to us*, at det å lære å forholde seg til språklige symboler, for eksempel gjennom litteratur eller muntlige fortellinger, kan være med på å forhindre mennesker i å skade andre, når de opplever et desperat behov for å uttrykke eller forløse sin egen smerte eller angst (s. 45 & s. 144). De kan lære å formidle sin smerte gjennom språk og symboler istedenfor gjennom vold. Alford hevder at det er betegnende for mange fengslede voldsforbrytere, at de er dårligere både til å uttrykke og forstå språklige symboler enn vanlige folk som ikke har begått slike forbrytelser (s. 97-98 & s. 110-113). Han understreker imidlertid at det ikke er nok at litteraturen *speiler* de problemene og den angsten vi sliter med. Den må gå et skritt videre, dvs. også gi oss en dypere *forståelse* av vår verden og være med på å gi våre erfaringer *mening* (s. 87). En ren speiling av en rå verden er i ut fra dette standpunktet altså ikke nok til å gjøre leseren bedre, mer empatisk eller

innsiktsfull. Spekulativ skildring av vold, som ikke også tilfører en slags ”høyere” kunstnerisk dimensjon, som kan gi leseren en opplevelse av mening og forståelse er, i følge Alford sitt kunstsyn, ”uten verdi”. Litteratur og kultur handler, i følge dette synet, til syvende og sist om meningen med våre sårbare og forgjengelige menneskeliv (s. 87).

Ikke alle er enige i at kunst eller litteratur er, eller bør være, nyttig. Noen vil kanskje også i dag hevde en ren ”l’art pour l’art”-kunstoppfattelse (”kunsten for kunstens egen skyld”), slik det ble gjort på 1800-tallet av symbolistene som mente at kunsten ikke skulle gjenspeile sosiale problemer eller representere verden, men kun seg selv. Symbolistene mente likevel at kunst kan gi oss bedre innsikt i ”sjelens landskaper” (Ridderstrøm 2008 s. 161).

Det kan også innvendes at det ikke uten videre er selvinnlysende at kunst gjør oss mer innsiktsfulle eller til ”bedre mennesker”, og at det uansett ikke er samtidskunstens eller litteraturens oppgave å ha et slikt formål. Forfatteren Linn Ullmann (2006) hevder for eksempel i kommentarartikkelen ”Det svarte puslespillet” at kunst ikke kan oppdra oss. ”[J]eg tror ikke engang vi blir bedre mennesker av kunst”, fortsetter hun. Etter hennes mening er kunstens rolle, i dag som før, å ”utsette oss for verden” (dette er altså et annet standpunkt en symbolismens), ”- for virkeligheten, menneskeligheten, raseriet, skjønnheten, Alvoret og døden.” Hun synes ikke at kunsten er nyttig, eller bør være det, men innrømmer at kunst i høyden ”muligvis [kan] oppøve vår evne til følsomhet”. I artikkelen begrunner hun i liten grad påstandene sine. Dette betyr ikke at det ikke finnes argumenter som kan tenkes å støtte synet hennes. Mot standpunktet at god litteratur nødvendigvis gjør mennesker bedre eller mer empatiske, kan man innvende at det f.eks. fantes fremtredende SS-offiserer under krigen som både var beleste og kunstelskende, uten at dette hadde lært dem å være empatiske mot de mennesker de anså som sine fiender. Det er heller ikke gitt at et menneske som aldri har åpnet en bok i hele sitt liv ikke kan ha en utmerket innlevelsessevne og være empatisk.

3. Finnes det en kunstnerisk forskjell eller grense mellom ungdomslitteratur og voksenlitteratur?

Barnelitteraturen blir i *Norsk barnelitteraturhistorie* definert som ”litteratur skrevet og utgitt for barn” (Birkeland et al. 2005 s. 11). Det understrekes at det i mange tilfeller kan være glidende overganger mellom hva som skal regnes som barnelitteratur og hva som er voksenlitteratur. Ørjasæter (2009) hevder at det er ”en selvfølge at grensene mellom ungdomslitteratur og voksenlitteratur er bevegelig, for kunstnerisk er det ingen forskjell og ingen grense.” Jeg er ikke helt sikker på nøyaktig hva hun mener med dette. Kanskje mener hun først og fremst at det må stilles de samme kravene til kunstnerisk kvalitet og

kompromissløshet til begge sjangere. ”En roman er en roman,” skriver hun også, underforstått at det er det samme om den er skrevet for ungdom eller voksne. Et argument mot det siste, er at selv om det finnes glidende overganger, og selv om lesende ungdom også leser voksenbøker, så er det erfaringsmessig visse forskjeller mellom den *typiske* voksenbok og den *typiske* ungdomsbok, også i dag. Det ser vi både når det gjelder språklig og tematisk kompleksitet. Ungdomsbøkene er svært ofte mye enklere både når det gjelder språk, struktur og innhold enn den typiske voksenbok (her finnes det selvsagt også mange unntak). Også innholdet er ofte litt annerledes fordi ungdomsbøker oftere handler om spesifikt ungdomsrelevante temaer enn voksenbøker. Ørjasæter kan imidlertid ha rett i at dagens ungdomsbøker i større grad tar opp tematikk som før var mer forbeholdt voksenlitteraturen, som for eksempel sex. Et annet eksempel er moderne barnebøker der det skapes et slags meta-nivå der litteraturen hele tiden kommenterer seg selv som litteratur. Et eksempel er *Hevnen* (Berggren 2008) der boka ”Hevnen” blir skrevet i boka (s. 50). Normalt vil ungdomsbøker skille seg mer fra de typiske voksenbøkene jo lavere aldersgruppe de henvender seg til. Forskjeller i krav til språk, temavalg, vinkling og kompleksitet kan trolig sies å utgjøre en kunstnerisk forskjell. Dette betyr i seg selv ikke at kravet til kvalitet er annerledes. At en bok er enklere i oppbygning og språk er ikke ensbetydende med at den har en lavere kunstnerisk kvalitet.

Konklusjon

Jeg enig med Ørjasæter (2009) i at god barnelitteratur ikke først og fremst handler om å beskytte barnet mot ubehagelige sannheter. Jeg er også enig i at hensynet til kunstnerisk kvalitet må veie langt tyngre enn eventuelle pedagogiske hensyn i skjønnlitteraturen, fordi pedagogiske mål ofte går på bekostning av kunstnerisk kvalitet og dermed også rammer opplevelsen og lesegleden til leseren. Likevel er det grenser for hvilke temaer eller hva slags fremstillinger jeg ville ønske å utsette min sjuåring eller min fjortenåring for. Jeg ville for eksempel ikke latt noen av dem lese detaljerte skildringer av tortur og overgrep. Jeg mener også at en fjortenåring, som sannsynligvis ikke debuterer seksuelt på flere år ennå, bør ha muligheten til å velge bøker som formidler andre sider ved livet enn voldsomme sexskildringer. Her må jeg likevel skyte inn at jeg ikke synes det er ille at sex som tema forekommer i bøker for barn eller ungdom. Problemet er når det blir for dominerende i sjangeren som helhet, for spekulativt eller for ”klamt”. Med ”spekulativt” mener jeg at skildringen ikke har en naturlig plass i sammenhengen og at den gjerne også mangler litterære

kvaliteter, med ”klamt” mener jeg at skildringen subjektivt oppleves av barneleseren som å bli pådyttet noe som oppleves som ubehagelig intimt eller privat.

Filosofen Alfords (1997) teorier om at vi, bl.a. gjennom å lese god litteratur, kan lære oss å bruke språket og symbolene redskap for å gi et ikke-voldelig uttrykk for smerte, raseri og eksistensiell angst, er etter min mening interessante. Jeg tror han har et poeng i at en ren speiling av de temaene vi sliter med neppe har noen forløsende effekt, fordi det i så fall bare blir en imitasjon av vår egen forvirring eller angst. Dette betyr ikke etter min mening at god litteratur bør forkynne og belære oss med ”svar” på våre eksistensielle eller etiske spørsmål (og det tror jeg heller ikke Alford mener), men at god kunst og litteratur gir oss en *opplevelse* som for oss føles meningsfull, og som i beste fall skaper refleksjon og innsikt. Jeg tror at lesing *kan* øke leserens evne til innlevelse, men også at spekulative skildringer kan bidra til økt avstumpethet. Jeg tror likevel ikke at gode bøker er nok til å skape gode mennesker. Et menneske kan være for fysisk eller psykisk skadet til å kunne ”frelses” bare av god litteratur. Litteraturen er slik jeg ser det neppe den eneste – eller den viktigste – måten å lære empati på.

Når det gjelder forskjellene mellom ungdomslitteratur og voksenlitteratur, har jeg ingen vanskelighet med å være enig i at det er glidende overganger. Det er neppe mulig å lage en dekkende definisjon på akkurat hvor grensen mellom sjangrene går. Likevel mener jeg det finnes tematiske, formale og språklige trekk som skiller den *typiske* ungdomsbok fra den *typiske* voksenbok. Disse trekkene, som jeg har gått nærmere inn på tidligere, må etter min mening kunne sies å utgjøre kunstneriske forskjeller. Det mest tydelige skillet dreier seg om grad av kompleksitet, både språklig og tematisk. Dette betyr likevel ikke at ikke kravet til kvalitet ideelt sett er like stort til begge sjangere. Spørsmålet dreier seg kanskje til syvende og sist om hvorfor vi faktisk *har* en egen litteratur for barn, hvorfor ikke de fleste barn for eksempel like godt kan lese Dostojevskij. Svaret er, slik jeg ser det, at de fleste barn - og trolig de fleste ungdommer - mangler både de språklige og intellektuelle ferdighetene, samt referanserammene, kunnskapene og interessene som kreves for å lese så kompleks litteratur.

Litteraturliste:

- Alford, C. F. (1997). *What evil means to us*. Ithaca: Cornell University press.
- Berggren, A. (2008). *Hevnen*. Oslo: Aschehoug.
- Birkeland, T., Risa, G. & Vold, K. B. (2005). *Norsk barnelitteraturhistorie*. Oslo: Samlaget.
- Burnett, F. H. (2007). *Den hemmelige hagen*. Oslo: Transit.
- Burnett, F. H. (1978). *Den hemmelige hagen*. Oslo: Tiden / Bokklubbens barn.
- Kleve, M. L. (2008, desember 1). - Grovt språk, vold og eksplisitt sex: Kritiker sjokkert over norske ungdomsbøker. *Dagbladet*, [Nettutgaven, Kultur]. Lokalisert 27. mai 2009 på Verdensveven: <http://www.dagbladet.no/kultur/2008/12/01/556286.html>
- Ridderstrøm, H. (2008). *Litteraturhistoriske tekstpraksiser*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Ullmann, L. (2006, mars 13). Det svarte puslespillet. *Aftenposten*, [Kultur], s. 3.
- Ørjasæter, K. (2009, mars 10). – Han er ikke litteraturviter, men bekymret far! Melding til <http://www.forskning.no/blog/norskbarne/213366>